

Financiële bodybuilding en financial accounting theorie

Prof. Drs. F. Krens

1 Inleiding

In dit artikel¹ wil ik de aandacht richten op een opvallende recente trend in de literatuur over en de praktijk van de externe verslaggeving, die mijns inziens diverse onderzoeksvragen met zich brengt.

Met enige regelmaat treft men in het kader van de externe verslaggeving voorstellen aan om in de externe jaarrekening meer ruimte te bieden aan de immateriële activa. De laatste jaren trekken onder meer de volgende onderwerpen zeer de aandacht:

- de waardering van merken;
- de waardering van uitgaverechten;
- de waardering van levensverzekeringssportefeuilles.²

Ook de discussie over de waardering van human resources (in het kader van de 'human resource accounting') uit de jaren zeventig kan aan deze opsomming worden toegevoegd.³ Een belangrijke accentverschuiving is echter dat deze laatste vooral in de theorie aan de orde kwam, terwijl de meer recente onderwerpen vooral in de praktijk van de verslaggeving zijn geëntameerd.

De toegenomen belangstelling heeft mijns inziens te maken met het groeiend besef dat in de huidige samenleving immateriële elementen een steeds belangrijker plaats gaan innemen. In samenhang daarmee bestaat een toenemende neiging om in de balans de waarde ervan dan ook te weerspiegelen.

Bij de weerspiegeling van de waarde treft men, naast het *immateriële karakter* een tweede punt van overeenstemming tussen de genoemde onderwerpen. De waarderingsvoorstellen gaan vooral in de richting van waardering tegen (een

vorm van) *indirecte opbrengstwaarden*. Vanuit dit laatste gezichtspunt kan in één adem met de voorgaande voorbeelden ook nog de waardering van olie- en gasreserves (op basis van de methode van 'reserve recognition accounting') worden genoemd.⁴ De consequentie van het opnemen van deze nieuwe waarden in de balans is een 'versterking' van het balansbeeld, vandaar de (niet in de laatste plaats vanwege de connotaties) aardige uitdrukking 'financiële bodybuilding'.⁵

De terughoudendheid die in het algemeen aan de dag wordt gelegd als immateriële activa aan de orde komen hangt samen met het niet-stoffelijke karakter, de mate van onzekerheid over de in de toekomst ermee verbonden voordelen en de moeilijkheden bij het toekennen van een waarde aan deze activa.⁶ Toch is er geen reden om a priori afwijzend te staan tegen het waarderen en in de balans activeren van immateriële activa. Ook bij materiële activa zijn er onzekerheden en kunnen zich waarderingsproblemen voordoen. Voor beide geldt dat een afweging op basis van dezelfde activeringscriteria moet plaatsvinden.

Achtereenvolgens schenk ik in het navolgende beknopt aandacht aan:

- de motieven die ten grondslag liggen aan de toenemende belangstelling voor de activering van immateriële elementen in de jaarrekening;
- de verhouding van de desbetreffende voorstellen tot de grondslagen van vermogens – en winstbepaling;
- de verhouding van de desbetreffende voorstellen tot de wet- en regelgeving;

Prof. Drs. F. Krens, geboren in 1934, studeerde bedrijfseconomie aan de Nederlandse Economische Hogeschool (thans Erasmus Universiteit). Doctoraal examen in 1963. Sedert 1963 verbonden aan de EUR, in 1972 benoemd tot lector, in 1980 tot hoogleraar, in de bedrijfshuishoudkunde.

- de met een en ander samenhangende onderzoeksvragen waaraan in de komende jaren aandacht valt te besteden.

2 Motieven

Diverse overwegingen leiden tot de behoefte de waarde van immateriële activa, zoals hiervoor genoemd, te leren kennen. Te denken valt bijvoorbeeld aan overwegingen van:

- ondernemingsbeheersing (management accounting);
- financiering (onder andere in verband met het stellen van zekerheden);
- externe verslaggeving.

In verband met het onderwerp van dit artikel beperk ik mij tot de laatstgenoemde overwegingen. Binnen de externe verslaggeving treft men als motieven voor het opnemen van immateriële elementen, zoals in 1 aangegeven, bijvoorbeeld aan:

- oplossen van het goodwill probleem;
- geven van een meer reële vermogenspresentatie;
- verbeteren van vergelijkbaarheid van jaarrekeningen.

De verschillende genoemde motieven staan niet los van elkaar en hebben veelal achterliggende motieven. Enkele opmerkingen over elk van de genoemde motieven volgen hierna.

Het *goodwill probleem* betreft verwerking van grote goodwill bedragen die voortvloeien uit overnames in de jaarrekening van de overnemende onderneming, waardoor of het eigen vermogen sterk vermindert of toekomstige winst- en verliesrekeningen belast worden met afschrijvingen over geactiveerde goodwill. Toenemende aantallen overnemingen tegen relatief steeds hogere overnemingsprijzen leiden tot problemen. Activering van de genoemde immateriële activa kan bijdragen tot vermindering van de problemen die samenhangen met de verwerking van goodwill. Enerzijds doordat activering bij de overnemende onderneming het eigen vermogen versterkt, anderzijds doordat de goodwill bedragen vermin-

deren als bij de overgenomen onderneming dergelijke activa worden opgevoerd. Daarbij is dan verondersteld dat dit actief vervolgens hetzij in het geheel niet wordt afgeschreven respectievelijk over een langere periode wordt afgeschreven dan geactiveerde goodwill.

Het streven naar een *meer reële vermogenspresentatie* is deels terug te voeren op de wens alle bij een onderneming aanwezige waarden in de balans tot uitdrukking te brengen om daarmee een beter inzicht in het vermogen te geven. Daarachter liggende motieven zijn vaak de veronderstelde verbetering van de financieringsmogelijkheden door de verbeterde solvabiliteit en de veronderstelde gunstige invloed op de beurskoers. Dit laatste is onder andere van betekenis om de overneming van de eigen onderneming tegen te gaan en de overneming van andere ondernemingen door middel van aandelentransacties beter mogelijk te maken.

Een *betere vergelijkbaarheid van jaarrekeningen* ontstaat als zowel zelf ontwikkelde als gekochte immateriële activa op de balans een plaats zouden krijgen. In dat geval vertonen immers jaarrekeningen van ondernemingen met relatief veel en jaarrekeningen van ondernemingen met relatief weinig immaterieel actief in vergelijking met het materiële actief minder grote verschillen.

3 Verhouding tot de grondslagen van vermogens- en winstbepaling

Achtereenvolgens maak ik een aantal opmerkingen over de gesignaleerde trend om in toenemende mate immateriële elementen, gewaardeerd tegen (benaderde) indirecte opbrengstwaarden, in de jaarrekening te activeren, vanuit de gezichtshoek van:

- de functies van de jaarrekening;
- de activeringscriteria;
- de kwalitatieve verslaggevingsgrondslagen;
- de aanvaardbare waarderingsuitgangspunten;
- het onderscheid 'accounting concept of profit' versus 'economic concept of profit'.

De *functies van de jaarrekening* zijn samen te vat-

ten als verantwoording afleggen over de resultaten van het gevoerde beleid en informatieverstrekking aan de belanghebbenden (participanten) ten behoeve van hun besluitvorming met betrekking tot de onderneming. Voor deze besluitvorming zijn schattingen van toekomstige ontwikkelingen nodig. De informatie uit de jaarrekening vormt een element in dit schattingsproces. De jaarrekening geeft, in termen van artikel 362 BW 2, 'volgens normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd een zodanig inzicht dat een verantwoord oordeel kan worden gevormd omtrent het vermogen en het resultaat...'. Een vermogenspresentatie waarbij aan de eerder genoemde immateriële elementen een waarde wordt toegekend, en dan met name een waarde afgeleid uit de er in de toekomst mee te behalen voordelen, kan vanuit de informatieverstrekkingfunctie verschillend worden beoordeeld. Enerzijds kan men van mening zijn dat daarmee een beter inzicht ontstaat, anderzijds kan men zich op het standpunt stellen dat dergelijke informatie betrekking heeft op te onzekere grootheden. Een pleidooi voor het opnemen van de waardering van de genoemde immateriële elementen in de jaarrekening lijkt mij echter, gezien de functies van de jaarrekening, niet bij voorbaat kansloos. Dat daarmee de vermogensvoorstelling meer zou tenderen tot een weergave van de waarde van onderneming is geen afdoende tegenargument omdat de inhoud van het begrip (eigen) vermogen in de balans niet ten principale vaststaat.

De *activeringscriteria* kan men als volgt formuleren:

- er moet sprake zijn van waarschijnlijke toekomstige voordelen;
- deze voordelen moeten door de onderneming zelf te verkrijgen zijn;
- de transactie of gebeurtenis die leidt tot de voordelen moet al hebben plaatsgevonden;
- toerekening van kosten en/of voordelen aan het te waarderen object moet mogelijk zijn.

Op grond van deze criteria, die zowel gelden voor materiële als voor immateriële activa, is er geen reden om activering van de genoemde immateriële elementen bij voorbaat af te wijzen.

De *kwalitatieve verslaggevingsgrondslagen* hebben betrekking op de eigenschappen waaraan de informatie moet voldoen. De belangrijkste afweging die moet worden gemaakt is die tussen relevantie en betrouwbaarheid. De relevantie van het opnemen van de genoemde immateriële elementen is verdedigbaar. Het probleem schuilt in de betrouwbaarheid: is een objectieve vaststelling van het te activeren bedrag mogelijk, is de informatie neutraal en valide, zijn daarbij te stellen vragen. Een algemene uitspraak omtrent de uitkomst van de genoemde afweging is moeilijk te doen, er is dan ook niet bij voorbaat te stellen dat deze afweging negatief behoort uit te vallen als het gaat om het opnemen van de waarde van merken, uitgaverechten en dergelijke in de jaarrekening. Daarnaast behoren tot de kwalitatieve verslaggevingsgrondslagen in veler ogen het voorzichtigheids- en realisatiebeginsel. Het is met name dit laatste beginsel waarmee de waardering tegen uit toekomstige winsten/cash flows afgeleide waarden in strijd kan komen.

De *aanvaardbare waarderingsuitgangspunten* kennen geen algemeen geaccepteerde uitsluiting van op toekomstige winsten of cash flows gebaseerde waarden. Naast historische kosten zijn diverse andere waarderingsuitgangspunten, waaronder dit, aanvaardbaar. Een '*accounting concept of profit*' is in de financiële verslaggeving gebruikelijk; het '*economic concept of profit*', waarbij de waarde van de onderneming tot uitdrukking wordt gebracht, beschouwt men voor verslaggevingsdoeleinden als minder geschikt. Voor zover de activering van de genoemde immateriële elementen dus mee zou brengen dat daarmee het accounting concept of profit wordt losgelaten is dat als ongewenst te beschouwen. Mij lijkt echter de stelling dat dit laatste het geval is veel te ver te voeren, hoogstens kan van een beperkte tendens in de richting van het '*economic concept of profit*' worden gesproken.

4 Verhouding tot de wet- en regelgeving

Allereerst moet men vaststellen dat 'de' wet- en regelgeving niet bestaat. Zelfs in de EG zijn er, ondanks de harmonisatie via de EEG-richtlijnen,

nog aanzienlijke verschillen. Het debat over de activering van merken in de jaarrekening heeft bijvoorbeeld in het Verenigd Koninkrijk veel meer stof doen opwaaien dan in Nederland, gedeeltelijk omdat de in dit verband relevante regels voor de verslaggeving in Engeland anders luiden dan in ons land. Ik beperk mij hier tot de Nederlandse wet- en regelgeving.

Onderscheid moet worden gemaakt tussen zelf ontwikkelde, zelfstandig verkregen en als onderdeel van een acquisitie verkregen immateriële rechten. In Nederland komen zelf ontwikkelde immateriële rechten in principe niet voor activering in aanmerking, tenzij zij worden gerubriceerd onder de kosten van onderzoek en ontwikkeling. Zelfstandig gekochte immateriële rechten mag men activeren. Als onderdeel van een acquisitie verkregen immateriële rechten kan men activeren als dit in overeenstemming is met de grondslagen van de overnemende onderneming.

De rubriceringsvraag binnen de immateriële vaste activa betreft de posten: kosten van onderzoek en ontwikkeling, kosten van verwerving van concessies en vergunningen en rechten van intellectuele eigendom, kosten van goodwill die van derden is verkregen, of een eventueel aan deze wettelijke opsomming toe te voegen nieuwe post. Bij een bepaalde post horen bepaalde verslaggevingsregels met betrekking tot de waardering, de verwerking van waardeveranderingen en het aanhouden van wettelijke reserves.

De hoofdlijn ten aanzien van de waardering is dat de verkrijgingsprijs respectievelijk de bestede kosten als waarderingsgrondslag dienen; andere waarden zoals een actuele waarde of een indirecte opbrengstwaarde zijn niet toegestaan. Een mogelijk discussiepunt is de waardering van bij een acquisitie verworven immateriële rechten; de vraag is wat de verkrijgingsprijs is van de bij de overgenomen onderneming aanwezige immateriële rechten, als die afzonderlijk zijn te identificeren, voor de overnemende onderneming. Te verdedigen is dat dit een 'fair value' (ook wel: een actuele waarde) behoort te zijn en de vraag wordt dan of voorgestelde waarderingswijzen van eerder genoemde immateriële elementen daar inhoud aan kunnen geven.

Ten aanzien van optredende waardeveranderingen gaat het in de eerste plaats om afschrijvingen. Afgezien van kosten van onderzoek en ontwikkeling (afschrijvingen binnen 5 jaar) zijn voor de andere genoemde posten en afschrijvingstermijnen in principe bepaald door de economische gebruiksduur. Een hierbij belangrijke vraag is of deze economische gebruiksduur ook eeuwigdurend zou kunnen zijn, waardoor afschrijving achterwege kan blijven. Het lijkt mij dat dit in principe niet onmogelijk is, maar er zal dan wel een goede motivering nodig zijn.

Andere waardeverminderingen dienen, indien deze naar verwachting duurzaam zijn, in ieder geval in aanmerking te worden genomen, ook als van systematische afschrijvingen is afgezien. Herwaardering komt gezien het uitgangspunt van waardering op basis van verkrijgingsprijs niet aan de orde voor immateriële vaste activa.

Tegen de achtergrond van wet- en regelgeving is een kernvraag of immateriële rechten zodanig afwijken van goodwill dat een afzonderlijke onderscheiding ervan mogelijk en gerechtvaardigd is. Bij een bevestigend antwoord op die vraag komt vervolgens aan de orde of een afwijkende verwerkingswijze in de jaarrekening wezenlijk is en of de dan gewenst geachte waarderingswijze en afschrijvingsbenadering binnen de bestaande regels toelaatbaar is.

5 Onderzoeksvragen

Uit het voorgaande vloeien een aantal vragen voort die de komende jaren onderwerp zouden kunnen vormen van nader onderzoek.

- a Wat is de betekenis van het eigen vermogen, en daarmee van activering van posten die leiden tot een relatieve vergroting van de omvang daarvan, voor:
 - de koersvorming ter beurse;
 - de kredietverlening;
 - de overnemingsactiviteiten?
- b Kan het begrip eigen vermogen nauwkeuriger worden afgebakend? Zulks in verband met:
 - de aard van 'grijze' financieringsvormen;

- de hantering van het 'substance over form' beginsel;
en kan de relatieve omvang van het eigen vermogen beter tot uitdrukking komen, onder meer in verband met de onduidelijkheden over
 - de positie van 'off balance' financiering?
- c Wat is de verhouding tussen immateriële rechten en goodwill:
- wat zijn de overeenkomsten en verschillen;
 - in hoeverre zijn verschillen in behandeling in de jaarrekening gerechtvaardigd;
 - wat zou de behandeling van goodwill in de jaarrekening moeten zijn;
 - wat zou de behandeling van immateriële rechten in de jaarrekening moeten zijn?
- d Wat zijn hanteerbare uitgangspunten voor de waardering en hoe kan daar nader inhoud aan worden gegeven? Bijvoorbeeld:
- is de actuele waarde als waarderingsuitgangspunt voor (bepaalde) immateriële activa aanvaardbaar;
 - is een indirecte opbrengstwaarde als waarderingsuitgangspunt voor (bepaalde) immateriële activa aanvaardbaar; en meer in het algemeen
 - in hoeverre is toepassing van 'discounted values' in de jaarrekening mogelijk?
- e Wat zijn de jaarrekeningsfuncties en welke eisen vloeien daar uit voort?
Bijvoorbeeld ten aanzien van:
- vermogensverantwoording;
 - verwerking van overgenomen ondernemingen;
 - de betekenis en inhoud van het realisatiebeginsel.

Dergelijke vragen zijn natuurlijk niet nieuw. In veel literatuur op het terrein van de externe verslaggeving wordt er aandacht aan geschonken. De hiervoor aan de orde gestelde ontwikkelingen leiden er echter toe dat zij nog eens uitdrukkelijk onder de aandacht worden gebracht. De gesignaleerde tendensen leiden vooral tot vragen met betrekking tot de financiële verslaggeving in bedrijfstakken zoals de voedings- en genotmiddelenindustrie, de uitgeversmaatschappijen, de levensverzekeringsmaatschappijen en de olie- en gasindustrie. De vragen hebben echter mijns inziens ook meer algemene betekenis en geven aanleiding tot herbezinning op een aantal aspecten van de huidige financiële verslaggeving.

Noten

- 1 Gebaseerd op mijn inleiding voor het *fma*-congres, dat werd gehouden 7 juni 1990 te Rotterdam; de inleiding zal tevens verschijnen in de *fma-kroniek*.
- 2 Te denken valt hierbij aan de waardering van bestaande verzekeringsportefeuilles tegen de contante waarde van de in de toekomst daaruit te verkrijgen winst (in het kader van 'embedded value accounting'). Zie daaromtrent bijvoorbeeld het jaarverslag 1989 van Aegon Verzekeringen (p. 15) en de voordracht van R. A. H. van der Meer bij het *fma*-congres (die eveneens is opgenomen in de *fma-kroniek*).
- 3 Zie bijvoorbeeld J. Bulte, 'Human Resource Accounting', H. E. Stenfert Kroese BV, 1975.
- 4 De waardering van olie- en gasreserves op basis van de contante waarde van de toekomstige opbrengsten van nieuw ontdekte bewezen reserves verminderd met toekomstige kosten. Deze methode kwam met name in discussie naar aanleiding van de uitspraken van de Securities and Exchange Commission in 'Adoption of Requirements for Financial Accounting and Reporting Practices for Oil and Gas Producing Activities', ASR No. 253, August 1978.
- 5 De uitdrukking 'financiële bodybuilding' is ontleend aan de titel van een column in NRC Handelsblad van 26 april 1990.
- 6 Zie F. Krens, Immateriële vaste activa, VUGA/Euroforum, 1987, p. 7.